

METODICKÉ STŘEDISKO SEKCE PRO RODINNOU TERAPII
PSYCHIATRICKÉ SPOLEČNOSTI ČESKÉ LÉKAŘSKÉ SPOLEČNOSTI
D U B I

KONTEXT

BULLETIN SEKCE PRO RODINNOU TERAPII PS ČLS

Ročník 0

Číslo 0 - Zdarma pro účastníky II. symposia

OBSAH:

Úvodem /prof. Mečíř, prim. Boš/

Orig. čs. práce

Špitz, J.: Rodinná terapie v socialistických zemích /1981/

Ze socialistických zemí

Mjagerová, V. K.: Rodinná psychoterapie-indikace, metody, efektivita /1981/

Studijní text

Ricci, C.-Selvini-Palazzoli, M.: Interakční spletitost a komunikační /1984/

Přílohy

Vědecká pracovní schůze sekce pro rodinnou terapii

PS ČLS 1977-1984

Přehled ediční činnosti sekce pro rodinnou terapii

PS ČLS 1976-1984

rediguje MUDr. P. Boš

vychází čtvrtletně

pouze pro vnitřní potřebu členů sekce

Psychiatrická společnost České lékařské společnosti má ve své sekci pro rodinnou terapii velmi aktivní pracovní skupinu. Její záměr, vydávat bulettin pro vnitřní potřebu členů, je třeba přivítat. Malé publikační možnosti se rozšíří, pro historii naší psychiatrie bude významné, že budou trvale zachyceny některé naše odborné práce. Referáty ze zahraničního písemnictví i kompletní překlady některých zahraničních prací budou jistě vítány.

Přeji nové studijní pomůcky hladkou výrobou a šťastný výběr obsahu. Všem čtenářům pak hlubší zamýšlení nad obsahem, aby totiž dovedli rozeznat to, co má obecnou platnost, co lze aplikovat u nás; dále srovnat obsah příspěvků s promyšleným světovým názorem a oddělovat zrna od plev. Nakonec, hlavní cíl jistě bude v tom, že při četbě cizích názorů, budou se indukovat vlastní myšlenky, jež je možno dále rozvíjet.

Tedy, mnoho štěstí!

prof. MUDr Jan Mečíř, DrSc v.r.,
předseda Psychiatrické společnosti
České lékařské společnosti

20. října 1984

IT IS THE RECIPIENT OF THE MESSAGE
WHO CRESTES THE CONTEXT

• • •
IT IS THE CONTEXT THAT FIXES THE MEANING

Gregory Batesen

Steps to an Ecology of Mind

Kontext je... souvislost, rámcem, spojitost, vazba, osnova, podklad, pozadí... Děkujeme čtenáři, že pokračuje dále sám tak dlouho, až se mu vytratí z mysli všechna substantiva, anebo se dočasně zachytí jednoho z uvedených slov, které mu v kontextu jeho myšlení něco říká o tom, co.../možno doplnit jakýmkoli vhodným slovesem vyjma "je"/ "kontext".

Tak jsme také nazvali bulletin sekce, která chce pěstovat "kontextuální", obecně ekologické myšlení.

Při příležitosti III. symposia o rodinné terapii v Teplicích dostáváte nyní do rukou "nulté", ukázkové číslo bulletinu, který bude od roku 1985 vycházet v nákladu 250 výtisků přibližně v čtvrtletních intervalech. O jeho vydávání budou pečovat Dr. P. Boš, Dr. O. Holubová, Dr. P. Adamovský a Dr. Z. Kučera spolu s členy výboru sekce pro rodinnou terapii Psychiatrické společnosti České lékařské společnosti.

Rozšiřujeme tím edici Studijních textů, uzavřenou číslem 30 a další pravidelné části obsahu, jimiž budou informace o činnosti sekce, originální čs. práce, překlady a excerpta z odborných publikací a další přílohy. Bulletin bude distribuován vždy na vědeckých pracovních schůzích sekce, ev. při dalších odborných akcích. Přáli bychom si, aby napomáhal rozšiřovat váš odborný obzor a očekáváme vaši spolupráci.

prim. MUDr Petr Boš v.r.
předseda sekce pro rodinnou terapii
Psychiatrické společnosti
České lékařské společnosti

prosinec 1984

Kontext Q-O, Symposium 1984

Jan Špitz: Rodinná terapie v socialistických zemích.
/předneseno na I. symposiu o rodinné terapii, Teplice, prosinec 1981

Vztahový systém, který významným způsobem odhaluje a nově pořádá fakta, nabízí nové významy a otevírá nové perspektivy, nazval Thomas Kuhn paradigmatem. Znamená nejen přeskupení, restrukturaci poznatků a jiný pohled na realitu s vlastní novou řečí, ale bývá i průraznou změnou praxe, činnosti lidí. Pojem **paradigma** se užívá ve dvojí konotaci. Jednak jako označení toho, co spojuje členy vědeckého společenství nebo dokonce jako soubor předpisů pro určité skupiny odborníků. Vědecké společnosti však mohou spočívat na různých základech. Proto je významnější druhý význam tohoto pojmu. Paradigma v něm znamená obecný model, vzorec, možno říci určité zobecněné schema. V tomto smyslu je to pak spíše způsob názírání, orientace, prověřená časem a přijatá určitou skupinou odborníků.

Paradigma se tedy vynořuje nikoli jako něco zcela odlišného, objev, ale jako realizovaná možnost, vyplývající z předchozích prvků a předchozího vývoje, z historického kontextu. Tak jako Beethovenova hudba potenciálně existovala vždycky, ale jako určité paradigma se nemohla vynořit třeba ve starověkém Řecku, ale teprve v době, kdy byly splněny historické předpoklady její realizace, předstupně hudebního stylu, vývoj notace, určitý způsob myšlení a vidění světa. Paradigma odpovídá duchu doby, objevuje se, když je čas zralý, doba je jím těhotná. Proto ne stává, že se vynořuje a dozrává na několika místech současně. Přes propletenost moderního světa s vysokou komunikativností, danou technickým rozvojem, která umožňuje téměř okamžité rozšíření nějaké informace na celé teritorium světa, je šíření paradigmát proces daleko složitější a protahovanější. Jak to říká Ursul: Přestože systémový přístup se ve filosofii rozvíjel už v minulém století, dochází v jeho aplikaci na vědeckou praxi ke zpoždění až jednoho sta let.

Tak i **paradigma rodinné terapie a systémová orientace**, která je jeho podstatou, vyzrává současně na celém světě. Jednou jako obecná teorie systémů, jindy systémový přístup, kategorie dialektického myšlení a pod. Všude tam, kde se dlouhodobě rozvíjela sociální psychologie a psychiatrie, kde se sleduje vývoj rodiny jako společenské jednotky, sňatečnost a rozvodovost, vzniká potřeba práce

v rodinném systému. Někdy jako nepřímé působení, jindy jako přímá, různě složitě strukturovaná činnost, vycházející z různých předstupňů vývoje jako historický jev, odpovídající určité oblasti sociokulturních a společenských podmínek.

Evropský vývoj rodinné terapie má své specifické zvláštnosti. Prolíná se tu vlastní dlouhodobá tradice mezioborová, vývoj sociologie, psychiatrie, psychologie, pedagogiky, filosofie, s převzatými inspiračními zdroji. První známky vynořování paradigmatu rodinné terapie se tu objevovaly dávno před uplatněním dialektiky systému a byly zprvu charakterizovány obrácením pozornosti na matku a dítě, později na rodinu jako celek ve smyslu rodinné psychiatrie, jak o tom svědčí sborníky Světové zdravotnické organizace z poválečných let až po sborník Rodinná psychiatrie a problémy psychohygieny z roku 1966. Bylo to období hledání souvislostí mezi rodinnou dynamikou a psychickou poruchou nebo duševním zdravím vůbec.

Systémový přístup je řadu let intenzivně zkoumán zejména v Sovětském svazu. Blauberg mluví o systémovém přístupu jako o novém vědním oboru. Z metodologického hlediska je přímá souvislost mezi dialektonikou a systémovým přístupem-systémová metodologie je užší aplikovanou oblastí obecné dialektické metody, pro oblast vědy, techniky a řízení. V roce 1976 vyšel obsáhlý sborník pod redakcí Volkova Systémový přístup a psychiatrie. Této bohaté tradice nevyužívá dosud sovětská rodinná terapie v plné míře.

Podle Sysenkovy monografie Stabilita rodiny z roku 1981 se rozbor rozvodovosti s indexem 3,6/1000 obyvatel v roce 1978 a 1979 stal podnětem k rozvoji poradenské Služby rodiny. Leningradská poradna pracuje od roku 1971. Ve smyslu poznatků Mjasičeva a Karvasarského o souvislostech mezi psychopatologií a narušenými vztahy v rodině se lékaři stali iniciátory organizace manželských a rodinných poraden a kabinetů todinné terapie ve Vilně, Rize, Leningradu a Moskvě. Od roku 1978 pracuje komise specialistů vedená Spirkinem, jejímž úkolem je organizace Služby rodiny. Tato instituce má řadu úkolů od přípravy mládeže pro manželství, přes psychologickou pomoc rodině až po organizování psychoterapeutické pomoci.

Rodinná terapie v plném slova smyslu je rozvíjena leningradskou školou, k níž patří řada pracovníků Leningradského vědecko-výzkumného institutu Bechtěrevova. Mjagerová zdůrazňuje teoretické předpoklady, z nichž tato škola vychází: nové pojetí normy a patologie, chápání krizových období v životě rodiny, teorie konfliktů, rodinná diagnosa

nového typu. Zdůrazňuje spolupráci psychiatrů a psychologů. Volovík pracuje s rodinnou terapií u schizofreniků formou tzv. asocio aných rodinných skupin. Při práci se střídá nedirektivní diskuse s úkoly emočního vyladování, hrou roli, zaměřením na konkrétní problémy rodiny a v poslední fázi samostatné řešení problémů členy skupiny. Kromě toho pracují také se smíšenými skupinami rodičů, Mišina, Guzikov rozvíjí použití rod.terapie manželských párů v rehabilitaci alkoholi-ků, Tysjačnaja v profylaxi suicidálních pokusů, Ejdemiller vypracoval taktiku rodinné terapie pro práci s psychopatickým vývojem adolescen-tů. Zacharov užívá při dětských neurozách rodinné terapie na patologic-ké bázi. Při společné psychoterapii rodičů s dětmi užívá hry rodina s maňásky pro nejmenší, u větších hru s výměnou rolí dětí a rodičů a pa-ralelní skupinovou terapii se skupinovou terapií rodičů. Mjagerová po-pisuje při zvláště obtížných situacích konfliktových s obviňováním se mezi členy rodiny jako nejvhodnější tzv. stereoskopickou techniku ro-dinné terapie, při níž pracují s rodinou dva terapeuti. Leningradská škola shrnula své zkušenosti do sborníku Rodinné psychoterapie u ner-vových a psychických poruch, který vyšel pod redakcí Mjagerové a Zače-pického v roce 1978.

V Polské lidové republice se rodinnou problematikou zabývá řada sociologických pracovišť. Tyszka definuje rodinný systém jako strukturu rodiny v činnosti. Ziemska v Ústavu sociální profylaxe na Varšavské universitě koncipuje výchovné a rodinné poradenství a zdů-razňuje přitom celostní hledisko. Předmanželské a manželské poraden-ství rozvíjí Společnost pro vývoj rodiny/dříve Spol.pro plánování rodiny/, vydávající dvouměsíčník Problémy rodiny. Kostecka na psychiatrické klinice ve Varšavě pracuje s rodinami psychotiků dvěma formami terapie: rodinnou terapií mladých pacientů s rodiči a manželskou tera-pií. Středisko pro léčbu neuróz v Rasztowě /Lapiński, Tworska/ užívá vedle krátkodobé analytické terapie od roku 1971 rodinnou terapii u všech hospitalizovaných ambulantně nebo po skončení hospitalizace. Pracují buď s celou rodinou, částí rodiny nebo současně s členy rodi-ny. Kromě toho užívají i manželské terapie několika párů ve skupině nebo individuální terapie dvěma terapeuty současně. Probíhá tu i uzav-řená ambulantní skupina rodičů mladistvých po dobu celého školního ro-ku při neurotických poruchách. Od roku 1974 je na rodinu orientová-no Středisko rodinné terapie Synapsis, inspirované Jankowskim. Z větší části se zabývá rodinami se schizofrenním členem, s menší s poruchou emocionality nebo osobnosti. Rozvíjí nové, tzv. přechodné formy psychiat-

rické péče formou denního stacionáře. Ve všech těchto typech terapie se kombinují různé formy terapie a rodinná terapie je integrována do terapeutické komunity.

Také v Maďarské lidové republice pracuje Kolmosiová v Budapešti kombinovanou metodou rodinné terapie, navazující na individuální terapii se stadiem neznámé situace, odporu, tradičních manévrů, stadiem terapeutické krize a dosažení nové rovnováhy.

V Německé demokratické republice se vyvíjela na rodinu orientovaná terapie na základě rozpracované metodiky sociálně psychiatrického výzkumu rodiny, hlavně rodiny se schizofrením jedincem. Petermann, Schröder a další autoři vypracovali dotazníkové metody a posuzovací škály, zaměřené většinou na srovnání rodin podle klasických nosologických kategorií psychiatrických. Jsou exaktně matematicky zpracované.

Vývoj lipské školy Bachovy se pohyboval od bifokální skupinové terapie podle Schindlera, tedy od skupinové psychoterapie rodinných příslušníků k rodinné terapii. Zpočátku šlo spíše o vysvětlování psychopatologie nemocného rodině a ovlivnění chování rodinných příslušníků k němu. Rodinnou terapií rozumí skupinově orientované terapeutické působení na rodinu nemocného. Bach považuje na rodinu orientovanou terapii za nové paradigma psychiatrické léčby. Scholz prosazuje systémové pojetí. Po stránce teoretické rozvíjí Bach model multifaktoriální genese psychické poruchy. Cíle rodinné terapie směřují do 3 oblastí: 1/korekci etiologicky významných rodinných vztahů z originální rodiny, 2/zlepšení sekundárních změn v rodinných vztazích, způsobených nemocí, 3/krizové intervence v aktuálních rodinných a partnerských konfliktech

Současný stav za 10 let vývoje rodinné terapie v NDR zachycuje sborník Familientherapie und Familienforschung, vydaný v roce 1980. Za rodinnou terapii v širším slova smyslu je považována každá forma zapojení rodinných příslušníků do psychoterapie. Nejčastěji užívají partnerské terapie, od terapie manželských párů až po skupinu párů s 1-2 terapeuty. Terapie je zaměřena na interakční, komunikační poruchu, která je rozhodující indikací. Rodinné terapie v užším slova smyslu používají nyní spíše vzácně z časových a organizačních důvodů. Grüsssová užívá rodinné terapie u alkoholiků. V dětské neuropsychiatrii Scholz široce využívá hry roli v řešení konfliktních situací, včetně partnerských. Mezi užívanými metodami je rozhovor s rodiči, skupiny matek s dětmi, rodinné hry a rodinná zaměstnání, zejména pro rodiny s malými dětmi, rodinná terapie jedné rodiny a rodičovská skupinová terapie, při níž se používá technicky náročné videotekniky se zpětným pře-

hráváním vyselektovaných situací a analýzou nonverbální komunikace.

V ČSSR se pojedná o rodinné terapie, zpočátku jako rodinná forma psychoterapie, objevuje kolem roku 1954 v práci pražské fakultní polikliniky. V druhé polovině 60. let se rozšířilo ještě předsystémové využívání práce s rodinami alkoholiků a jejich rodinných příslušníků v pražském Apolináři. Návrh na komplexní rodinnou terapii, inspirovaný účastí na londýnském kongresu rodinné terapie byl podán Bošem 1964. Roku 1971 zahajuje Langmaier výzkum rodinné interakce.

Od roku 1973 pracuje Úsek rodinné terapie v Dubí, který se postupně stává metodickým střediskem. Od roku 1974 se zde pořádají semináře s kasuistickým a referátovým obsahem, kterých až dosud proběhlo 75. Plzák koncipuje pojem matrimoniopatologie. Křivohlavý se zabývá aplikací teorie experimentálních her na rodinnou interakci. Rodinná orientace se stává blízkou řadě pedopsychiatrů a psychiatrů, vyvíjí se manželské a předmanželské poradny, rodinnou problematikou se živě zabývají pracovníci vznikajících pedagogicko-psychologických poraden. Rostou řady zájemců o práci s rodinami. S rodinami se začíná pracovat na Palati, v Motole, vzniká Úsek rodinné terapie v Kosmonosích. Nejvýznamnější událostí tohoto vývoje je nepochybně vznik nejprve pracovní skupiny pro rodinnou a komunikační terapii v roce 1976 a posléze v roce 1978 samostatné sekce pro rodinnou terapii psychiatrické společnosti Lékařské společnosti J. E. Purkyně, která uspořádala za dobu své činnosti přes 20 vědeckých pracovních schůzí. Od roku 1978 se i na půdě Ústavu pro doškolování lékařů periodicky opakují kurzy rodinné diagnostiky a terapie. To už je však naše živá současnost, o niž podá nejlepší důkaz jednání symposia.

Chci-li závěrem nějak stručně charakterizovat stav vývoje rodinné terapie v jednotlivých socialistických zemích, musím zdůraznit zejména filosoficko-metodologickou základnu, na niž vyrůstá sovětská rodinná terapie spolu se zázemím bohatých tradic jednoho z největších sovětských vědecko-výzkumných pracovišť. Polská rodinná terapie udělala největší zkušenost s propojením rodinné terapie do systému terapeutické komunity. V NDR je třeba zhodnotit zejména vědecko-výzkumné a teoretické úspěchy, zvláště však vysokou úroveň technické vybavenosti a záhamové preciznosti. V ČSSR lze vedle výzkumu rodinné interakce ocenit nejvíce širokou informační a organizátorskou aktivitu, kterou nejlépe dokumentuje existence samostatné sekce pro rodinnou terapii při psychiatrické společnosti a samo naše dnešní symposium.

Kontext O-O, Symposium 1984

Mjagerová, V.K.: Rodinná psychoterapie-indikace, metody, efektivita /předneseno na I. symposiu o rodinné terapii, Teplice, prosinec 1981/

Problémy rodiny a otázky rodinné psychoterapie vzbuzují pozornost lékařů a medicínských psychologů v prvé řadě v souvislosti s úkoly profylaxe a rehabilitace onemocnění. V medicínské praxi zaujímá stále významnější místo včasný terapeutický zásah při defektech výchovy nebo v dlouhotrvajících konfliktních situacích v rodině, které neurotizují její členy, stejně jako status nemocného v rodině.

Myšlenka rodinné psychoterapie se zrodila v ruské psychiatrii na konci 30. let minulého století. Již v první polovině 19. stol. byly brány v úvahu - byť v různém stupni - možnosti využití rodinného prostředí jako pro prevenci tak i k léčení různých psychických poruch vytvořením dobrého psychologického klimatu v rodině, které obsahuje psychoterapeutické prvky. Termíny "rodinná diagnostika" a "rodinná terapie" se poprvé objevují v poslední čtvrti 19. století /A.M. Šereševskij/.

Zájem o rodinnou psychoterapii vznikl v zahraničí současně se zrodem skupinové psychoterapie v 50. letech našeho století.

Různorodost přístupů k procesu rodinné diagnostiky svědčí v zahraničních pracích o tom, že většina výzkumů neužívá jednotnou klasifikaci partnerských vztahů. Zahraniční metodiky rodinné psychoterapie jsou založeny na různých teoretických předpokladech: psychoanalytické koncepcí v různých jejích variantách, psychoterapii vycházející z teorie komunikační analýzy, behaviorální manželské terapie. Jsou užívány kombinované metody léčení, sjednocující psychoanalytický přístup s technikou behaviorální terapie, nezávisle na antagonismu těchto dvou směrů.

Tyto práce celkově působí dojmem krajní rozpornosti, jež nedává možnost hodnotit efektivitu používaných metod.

Výzkumy, které jsou prováděny v Leningradském institutu V.M. Bechtěreva od roku 1967 ukazují na vysokou závislost mezi neurotickým onemocněním a konfliktními vztahy v rodině /podle V.M. Mjasíščeva a B.D. Karvasarského v 80 % případů/, zvláště vysoká je závislost u dětských neuróz/ podle A.I. Zacharova v 84%, podle S.B. Lebeděva v 86 %/.

Ve výzkumech rodiny, které jsou prováděny psychiatrickými klinikami institutu společně s Univerzitou K. Marxe v Lipsku byly

určeny tři aspekty: a/ zkoumání typologických zvláštností rodičů a charakteru interakce v rodinách nemocných, b/sledování zvláštností apercepce nemoci rodiče a chápání nemocného v rodině, c/ zkoumání vlivu rodiny na projevy onemocnění a formy, jimiž se mu rodina přizpůsobuje. Výzkumy rodiny jsou v psychiatrii:

bilitace a jsou prováděny v oddělení rekonstrukční terapie psychóz /M.M. Kabanov/, oddělení extramurální psychiatrie u incipientních forem schizofrenie /V.M. Volovik/, v oddělení toxikomanií /I.V. Bokij/, na gerentologii /A.U. Tibilova/ a v dorostové psychiatrii /A.E. Ličko/.

Aspekt rodiny má však v rehabilitaci nemocných široký význam pro všechny oblasti mediciny/ od pediatrie po chirurgii/, neboť období rekonvalescence po jakémkoliv onemocnění probíhá v rodině a proto má psychologické klima rodiny nemalý význam pro úspěšnou rekonvalescenci organismu po přestálém onemocnění. Námi provedená anketa u lékařů různých specializací ukázala, že 72% lékařů - terapeutů považuje za nezbytné znát rodinné problémy nemocného, při čemž se toto procento zvyšuje úměrně s délkou praxe.

Role rodinných faktorů se začíná zkoumat v etiologii psychosomatických onemocnění/ astma bronchiale, hypertenzní choroba, vředové choroby/. Takže okruh indikací k rodinné terapii má tendenci se rozšiřovat.

Proto je nutno systemizovat indikace rodinné psychoterapie. V klasifikaci indikací pro rodinnou psychoterapii, založené na vnějších projevech konfliktu v rodině, je možno definovat tři skupiny symptomů: a/ somatické, b/v chování /behaviorální/, c/psychické.

a/ Mezi somatickými symptomy se mohou objevit jakékoliv poruchy vnitřních orgánů /bolesti hlavy, srdce, dyskinézy trávícího traktu atd./ emocionálního původu, nebo zintenzivnění somatických příznaků jiného počátku následek neurotické nadstavby u somatických nemocných, žijících v disharmonické rodinné situaci.

b/ Rodinná psychoterapie je indikována při různých formách poruch chování: alkoholismus, poruchách chování u dospívajících, suicidálním chování, sexuálních poruchách.

c/ Psychické poruchy, vyžadující zásah do rodinných vztahů se projevují nejčastěji formou různých typů deprese - psychogenní, reaktivní, neurotické, endogenní, involuční. Rodinné prostředí vyžaduje pozornost lékařů rovněž v rehabilitaci psychotiků.

Objevení se výše popsaných symptomů u jednoho člena rodiny by Tomos 1910/S

mělo obrátit pozornost ke vnitrorodinným vztahům. Musíme vycházet z předpokladu, že jednotlivý člen rodiny může být "mluvčím" problémů rodiny časně signalizujícím disharmonii.

Rodinná psychoterapie vždy obsahuje diagnostické stádium, v němž zaujímá centrální místo charakter rodinné /manželské/ interakce a analýza příčin vzniku konfliktu.

Ve způsobu interakce manželských párů neurotiků je řada zvláštností, které ji odlišují od fungování ve zdravé rodině: neadekvátní charakter sociální percepce, který se projevuje v menší kompatibilitě představ o páru a prevalenci izolovaných rozhodování nad kooperativními /T.M. Mišina/. "Neurotické" páry mají tendenci ke stejnemu typu reaktivity /zájmutí na překážkách/ u obou partnerů a k rozdílné zaměřenosti reaktivity / extroverze - introverze/. Ve zdravých párech jsou vztahy těchto osobnostních charakteristik opačné.

V rodinách neurotiků se zvláště často setkáváme s následujícími styly interakce: "soupeřením", "pseudopoluprací" a "izolací". Prvý typ nacházíme převážně v mladých rodinách, poslední dvě formy jsou typické pro manželství s delší dobou trvání.

Pro každou ze tří uvedených forem interakce existují typické konflikty mezi manželi a typické formy kompenzace.

Z.K.Tysačnaja zjistila při výzkumu neurotiků výskyt rodinných konfliktů u 78 % sledovaných případů. Dominantním problémem téměř ve všech rodinách /30,3 %/ byla emocionálně-psychologická problematika, podmíněná rozdílností povah, názorů na život, společnou činnost a výchovu dětí. Charakteristická je insuficience pochopení a důvěry, neopodstatněná žárlivost, hrubost ve vztazích a zamlčování příčin vlastní nespokojenosti, vedoucí k narůstání napětí ve vzájemných vztazích.

Mezi ostatními problémy se vyskytovaly problémy komunikace s okolím, problémy organizace rodinného hospodaření, alkoholismus jednoho z manželů, něvěra, narušené vztahy k rodičům a dětem.

K získání nezbytných informací pro stanovení "rodinné diagnosy" se užívá rozhovor s každým z členů rodiny a doplňující psychologické metody.

Použití osobnostních dotazníků typu polárních profilů, patocharakterologický dotazník A.E. Lička, zjišťování vlastnosti temperamentu Eysenckovým dotazníkem, administrovaných u členů rodiny za sebe a za člena, s nímž jsou v konfliktu, přináší

relevantní informace o vzájemně zkreslené percepci partnerů. Tyto údaje je možno považovat za charakteristické pro konfliktní rodiny a mohou posloužit jako potvrzení existence konfliktu v případě, že je popíráno. Tj. psychologické vyšetřovací metody mohou být použity při rozhodování o indikaci k rodinné terapii.

V psychoanalytické literatuře je přičítán při hodnocení indikace k rodinné psychoterapii větší význam následujícím faktorům, které jsou v indikaci k rodinné psychoterapii považovány za rozhodující: náhled konfliktu, jeho popření a odpor ke změně situace. Hodnota každého z těchto faktorů a jejich vzájemný poměr se stává i materiálem pro hodnocení procesu rodinné psychoterapie a podle názoru některých autorů do značné míry udržuje i její úspěch. Podle našeho názoru závisí výsledky rodinné psychoterapie na motivaci /zaměření/ členů rodiny k zachování rodiny, což ovlivňuje i volbu psychoterapeutické taktiky.

Metody rodinné psychoterapie jsou značně různorodé, jsou však sjednocovány obecným cílem korekce narušených rodinných vztahů a jejich použití by mělo být diferencováno v závislosti na typu interakce v rodině, na formách diagnostikovaného onemocnění jednotlivých členů rodiny a na projevech konfliktů a jeho důsledcích.

Například při léčbě dětských neuróz jsou převážně používány hrové metody skupinové psychoterapie s účastí rodičů i dětí /A. I. Zacharov/. Poruchy chování u dospívajících vyžadují dlouhodobou individuální práci s dospívajícími i jeho rodiči s následným postupným obnovováním narušených kontaktů mezi nimi /Ejděmiler, E. G./. Rodinná psychoterapie alkoholismu se v podstatě provádí až po propuštění nemocného ze stacionáře a to formou skupinové psychoterapie rodin alkoholiků po přípravné práci s jejich ženami. Jsou využívány i formy klubové práce /Rybáková, T. G./. Na psychiatrických klinikách se osvědčily formy skupinové práce s příbuznými nemocnými. Kolektivní diskuse se ukázala dostatečně účinnou ve skupině rodičů dospělých dětí, které se pokusily o sebevraždu v souvislosti s konfliktními vztahy s rodiči. Konfliktní situace v rodinách suicidantů, pokud je dána spojením osobnostních a charakterologických vlastností dětí a rodičů a má inertní a rigidní podobu, vyžaduje oddělenou práci s rodiči a s dětmi. Pro děti i rodiče jsou vhodnější skupinové formy psychoterapie, protože dávají možnost posoudit stejné problémy vzájemných vztahů rodičů s dospělými dětmi a vyzracovat adekvátnější modely chování. Určité zvláštnosti rodičů jako je jejich normativnost, rigidi-

ta měřítek, omezenost rozpětí hodnot, a tendence k manipulování dětmi při absenci na pochopení jejich vnitřního subjektivního prožívání/T. M. Mišina, T.V. Somochina/ se ztěží korigují v procesu individuální psychoterapie.

Posouzení problémů rodiny při vyjádřeném otevřeném konfliktu mezi členy rodiny rovněž přináší závažné těžkosti, dané vzájemnou nevraživostí a afektivním napětím v rodině. Překážkou pro posouzení konfliktu je dominantní pozice jednoho z členů rodiny, častěji matky, potlačující ostatní členy rodiny. V tomto případě je vhodné stimulovat aktivitu pasivních /muže, otce/, střídat skupinová a individuální setkání s rodinou i jednotlivými členy rodiny. Tyto příklady ilustrují nezbytnost diferencovaného přístupu k užití jednotlivých metod rodinné psychoterapie a jedinečnost práce s každou rodinou.

Dynamika rodinné psychoterapie může být zkoumána jak pomocí bezprostředního pozorování chování členů rodiny v průběhu terapie tak i pomocí speciálních metodik.

Metodika "konstruktivní hádky" S. Kratochvíla, používaná k posouzení rodinných problémů konfliktních manželských párů/ metodika má bodové hodnocení stylu vedené diskuse ve čtyřech parametrech/ umožňuje srovnání jednotlivých setkání s rodinou. Postupné narůstání pozitivních hodnocení vedené diskuse svědčí o pozitivní dynamice rodinné psychoterapie.

Hodnocení efektu rodinné psychoterapie patří k jedné z nejsložitějších otázek. Hodnotí se změny psychologického klimatu, zaměření a vztahů, sociální status rodiny jako celku, které nastaly v důsledku terapeutického zásahu.

Provedené katamnestické sledování 50 rodin v Leningradě a 70 rodin v městě Šachy v Rostovské oblasti /Z. K. Tysačnaja/ přineslo podobné výsledky.

Srovnávací analýza efektivity rodinné psychoterapie ukázala, že po terapii nastalo v léčené skupině vyléčení nebo kompenzace v 70 % případů, při katamnestickém sledování po třech letech v 55,8 % případů. V kontrolní skupině neurotiků s rodinnými problémy, kteří byli léčeni jinými metodami, byla efektivita terapie při katamnestickém šetření zjištěna v 18,6 %.

Změna kvality partnerských vztahů a chování nastala v léčené skupině v 69,2 % rodin /v 57,1 při katamnéze/, v kontrolní skupině jen u 21,4 % případů.

V experimentálně-psychologické studii s použitím metodiky

"nedokončených vět" Sakse-Chajnovského byly získány tyto výsledky: v léčené skupině byly konflikty úplně nebo částečně vyřešeny v 80 % rodin, v kontrolní ve 22,8 %. Charakteristické jsou také změny v subjektivním chápání patogenezy a vlastní role v konfliktu před a po rodinné terapii /37,7 % a 85,7 %/.

Jako sociální kritérium efektivity rodinné psychoterapie může sloužit i významně nižší množství rozvodů v léčené skupině ve srovnání s kontrolní.

Takto se v údajích experimentálně-psychologického výzkumu projevila pozitivní dynamika rodinné psychoterapie, představující pohyb od hodnocení vnějších projevů rodinného konfliktu k pochopení vlastní role v něm, vazeb onemocnění s patogenními prožitky a nakonec k formování adekvátních forem řešení rodinných problémů a k optimalizaci manželských vztahů.

Přes nashromážděnou zkušenosť rodinné psychoterapie by bylo předčasným předpokládat, že všechny problémy související s rodinou jsou vyřešeny. Ve vlastní rodinné psychoterapii zůstává řada obtížných a neřešených otázek. Kromě indikací a kontraindikací rodinné psychoterapie je to i rodinná psychoterapie v krizových situacích /aktivní zásah nebo vyčkávání změny, formy práce po nalezení východiska z krize/.

Otázka, jaká má být psychoterapeutická taktika v průběhu setkání s rodinou /interpretace nebo rady/, předpokládaná úroveň osobnostních a interpersonálních změn v procesu rodinné psychoterapie, formy individuální a skupinové obrany, zajišťující udržení homeostázy v rodině.

Všechny tyto otázky a řada dalších by mohly být tématem k diskusi.

Překlad: PhDr Věra Capponi

Kontext O-O, Symposium 1984

Carlo Ricci,

Mara Selvini-Palazzoli:

Interakční spletitost a komunikace

Tato stať upozorňuje na nadměrné zjednodušení, které se podle našeho názoru často dělá při analýze interpersonální komunikace. Dochází k tomu, když člověk používá modelů interpersonální komunikace, které se nevyrovňávají s interakční spletitostí systému, který je pozorován. Cílem tohoto článku je předložit některé pojmové parametry (teritorialita(požn.: Výraz "teritorialita" je terminologicky matoucí. Vhodnější by bylo např. "kvantita" či "kvantum"/MUDr Boš./) temporalita, dualita) N.adického modelu komunikace, a to ve snaze vyrovnat se s interakční spletitostí her s N účastníky. Jinými slovy, jestliže akceptujeme takzvaný "systémový" přístup, potřebujeme komunikační modely, které nám dovolí sledovat různé úrovně interakční spletitosti. Pozorovatel(terapeut) se může rozhodnout, na které úrovni zaujmeme svou pozici, s ohledem na konkrétní případ a cíle.

(Orig.název: Interactional Complexity and Communication)

Family Proces 23:169-176, 1984) - překlad: PhDr Petr Adamovský

Za hranice dyády

Interakční spletitost systému je založena přinejmenším na třech vzájemně propojených faktorech: je to(a) počet částí, komponent či hráčů; (b) povaha vzájemné závislosti částí mezi sebou; a (c) do jaké míry ovlivňuje chování systému neurčitost.

Problému interakční spletitosti nebyla věnována dostatečná pozornost, a to dokonce ani těmi, kdo o sobě tvrdí, že přijali za svůj takzvaný "systémový model". I když mnoho teoretických tvrzení týkajících se systémového přístupu se obírá tím, jak je důležité vidět systém jako celek, komplexně jak jen je to možné, bylo vyvinuto velice málo nástrojů na analýzu komplexních interakčních procesů v systémech.

Dokonce už první faktor, počet hráčů, tak zřejmý pro intuitivní názor, bývá příliš často nedoceňován. Při procházení literatury je vskutku snadno patrné, že nejčastěji používaný model je model dyadický. Jenže v jakémkoli systému prosté přidání jedné komponenty (v našem případě jednoho hráče) vyvolává vznik složitosti, který není prostě aritmetický, nýbrž geometrický; stává se tak nezbytným studovat vztahy vztahů. Tak dokonce i pouhý přechod od analýzy dyády ($N = 2$) k triádě

(N = 3) lze považovat za kvalitativní skok vyžadující odlišné metody pozorování a analýzy. Bylo by například nebezpečným zjednodušením, kdybychom aplikovali dyadické paradigma vysílač-příjímač při analýze komunikace lidského páru. Kdybychom to opravdu udělali, získali bychom vlastně jenom izolovaný popis výměny zpráv v onom páru. To neznamená, že dyáda sama o sobě neexistuje. Můžeme pracovat na této úrovni, odpovídá-li to našemu záměru a situaci, ale vždycky až po pečlivé exploraci vyšší úrovně složitosti. V tomto smyslu je jedním z inherentních problémů při přejímání dyadického modelu to, že hebere v úvahu mnoho důležitějších proměnných, které mohou ovlivňovat proces komunikace. Tento model například vylučuje ocelý rozšířený systém komunikace (RSK) - všechny ty další lidi nebo skupiny lidí, kteří jsou zaangažováni na daném dyadickém vztahu a tak ho průběžně ovlivňují. Z toho důvodu, jestliže rozšíříme své pozorování na N adický komunikační systém, a použijeme při tom dyadický model, podstupujeme velké riziko, že rozparcelujeme systém na přihrádky. Celý komunikační systém bychom pak viděli jako prostou sumu dyád, a tím bychom ztratili to, co nazýváme interakční spletitostí hry o N účastnících.

Analýzu interpersonální komunikace by neměla být založena dyadicky, ale N-adicky. Uroveň analýzy interakční spletitosti nemůže být dobře rozšířována pouhým přidáváním faktorů hebo hráčů do dyadicky založeného modelu.

Mnoho autorů i čtenářů si nepochybňě uvědomuje omezení spjatá s užíváním dyadického modelu. Tento model sám plodí nesprávné pochopení krajní spletitosti jakéhokoli komunikačního procesu. Kromě toho kartesiánský předpoklad - "to nejsložitější je možné vysvětlit v pojmech toho nejednoduššího" - může vést k vážným pojmovým i praktickým omylům, je-li to aplikováno na interpersonální komunikaci. Systémový přístup vyžaduje opačný předpoklad - "je to právě to nejsložitější, co objasňuje nejjednodušší". Jinak řečeno: komunikující dyáda je nevyhnutelně částí obsáhléjšího rozšířeného systému komunikace (RSK) s obecně nedefinovaným počtem participantů. Jakoukoli komunikaci lze správně analyzovat jenom tehdy, když se integrální částí analýzy stane míra složitosti, kterou vytváří RSK. Když budeme například mít "hru pro tři hráče" (N = 3), komunikaci těchto tří účastníků nebude možné objasnit užitím komunikačního modelu, který je založen dyadicky (N=2), protože ten má nižší stupeň složitosti, než jaká je spletitost probíhající hry. Na vyšší hladině složitosti (N=3) se ve skutečnosti stávají možnými nové kvantitativní rysy. Například možnost tvoření koalic.

"dva proti jednomu" atd. by se nemohla objevit ve hře pro dvě osoby.

Samozřejmě našim prvním a nejzjevnějším problémem bude stanovení přesné velikosti hry pro N účastníků. Jakmile to uděláme, budou definovány hranice RSK. Je samozřejmě velmi obtížné a často nemožné úspěšně definovat tyto hranice, ale přesto je nutno jít za dyadickou analýzu interakční spletitosti a měly by se rozvíjet N-adicke modely komunikace.

Model

Jako východisko uvažujeme model interpersonální komunikace, který navrhl Watzlawick, Beavinová a Jacksen v Pragmatice lidské komunikace (3). Z tohoto modelu se dozvídáme, že "člověk nemůže nekomunikovat" (axiom 1) a že každá interpersonální komunikace v sobě zahrnuje angažovanost. Nicméně z našeho pohledu příjemce zůstává z největší části nejasná a nedefinovaná. Presné vyjasnění příjemce je nepochybně nezbytné pro porozumění významu komunikace toho, kdy vysílá zprávu, a porozumění povaze jeho nebo její angažovanosti. Příliš často je příjemce brán jako osoba, která se projevuje tím, že přijímá komunikaci od vysílajícího. Ale soustředěním se například na dva, kteří se zdají být hlavními komunikujícími (domnělou dvojicí zdroj-příjemce), vystává riziko, . . . do dyadické - .

Poněvadž dyádu lze studovat v N-adicém komunikačním systému, každá komunikace, dokonce i adresovaná jedinému příjemci (domnělému jedinému), nevyhnutelně zavazuje vysílajícího k pokračování ve hře o N účastnících. Tedy hra sama, a ne různí hráči, by měla být považována za "skutečného" příjemce komunikace vysílajícího. V pojmech vysílání a přijímání informace lze Haleyho (1, str. 368) klasické schéma

1. já (vysílač)
2. říkám něco (zpráva)
3. tobě (příjemce)
4. v této situaci (kontext)

modifikovat do takovéto podoby:

1. já (vysílač)
2. říkám něco (zpráva)
3. tobě (domnělý příjemce)
nevyhnutelně a průběžně
4. jemu, jí, jim
5. v této situaci (kontext)

Podle tohoto modifikovaného schématu by bylo zřetelně nebezpečným zjednodušením, kdybychom konceptualizovali každou komunikaci jako

privátní událost mezi dvěma domnělými (právě) komunikujícími. To by bylo totéž jako přijmout hypotézu, že mezi všemi dyádami nebo částmi existuje dokonalá nezávislost, což by znamenalo ignorovat mnohé a složité vztahy mezi různými částmi a mezi každou částí a celkem.

Z výše uvedených tvrzení vychází, že první axiom pragmatiky lidské komunikace by se mohl přeformulovat takto: Člověk nemůže hrát v pokračující hře o N účastnících.

Parametry komunikace

Teritorialita

Druhý axiom komunikace (3) postuluje, že každá komunikace představuje současně "obsahový" aspekt, který označíme X, a "vztahový" aspekt, který označíme **X**. To nám umožňuje vyjádřit komunikaci vysílajícího (C) takovýmto zápisem:

$$1. C = (X, Y)$$

kde X indikuje obsah a Y vztahy mezi komunikujícími. Ale takovýto zápis nebude v úvahu nezbytnost určit přesně příjemce komunikace. Z této strany je nutné zavést do formule jeden další parametr: počet účastníků pokračující hry. Nazveme tento parametr "teritorialitou" a budeme ho označovat písmenem N. Zápis nyní bude vypadat takto:

$$2. C = (X, Y, N)$$

Každá komunikace je tak charakterizována svým vlastním N (teritorialitou), s níž jsou brány v úvahu mnohonásobné vztahové spoje definované vysílajícím a jímž vysílající nevyhnutelně definuje vztah simultánně ke všem ostatním hráčům hry o N účastnících. Když není teritorialita hráči dobře definována, pokračující hra zůstává nejasná a tato nejasnost může způsobit, že se komunikace začne jevit iracionální, takže hráči mohou obviňovat navzájem jeden druhého, že je alogický nebo "blázen". Ve skutečnosti jsou podmínky, za kterých může člověk nazývat komunikaci "racionální" při určité hodnotě teritoriality (N) různé a dokonce mohou být opačné vzhledem k podmírkám, které definují tutéž komunikaci jako "racionální" při jiné hodnotě teritoriality (N). Ilustrujeme si to citací z naší knihy Sul Fronte dell' Organizzazione (2):

"Správní ředitel velké korporace má v úmyslu restrukturovat nákupní oddělení a má úspěch a podaří se mu najmout vysoce kvalifikovaného experta, kterého navíc vyfoukne svému největšímu konkurentovi. Aby ho správní ředitel přesvědčil, velmi důvěrně ho několikrát pozval na privátní schůzku. Později, když se už expert upsal ve svém novém za-

městhání, chování správního ředitele se náhle změnilo. Ani ho nevítal, ani ho nepředstavoval ostatním vedoucím úředníkům, nýbrž ho místo toho velmi formálně poslal za vedoucím personálního oddělení. Ještě později, po několika dnech, už nebyl dosažitelný ani po telefonu. Jestliže se na chování správního ředitele díváme v rámci dyády, jeho chování vypadá iracionálně, inkonzistentně a drsně. Ale když zahrneme do našeho pozorování také náměstka, čímž amplifikujeme teritorialitu z úrovni N-2 na N-3, chování správního ředitele může získat nový význam. Opravdu, z hlediska náměstkovy nechuti přijmout jakoukoli inovaci ředitelův "chlad" vůči expertovi slouží "racionálnímu" cíli: uklidnit náměstka. Z expertovy perspektivy ve světle "důvěrných rozhovorů" se změna chování správního ředitele může jevit jako nevysvětlitelná a dokonce surová. Samozřejmě by nebylo pro expertsa snadné porozumět chování správního ředitele jako pokusu vybalancovat interakční N-hru, která zahrnovala také náměstka a další důležité zaměstnance.

Pojem teritoriality (N), jak ho zde určujeme, se liší od pojmu skupiny, jak se mu normálně rozumí. Když například sledujeme "vysílajícího" jako člena rodiny, pak teritorialita (N) jeho komunikace (C) může být ~~+~~ počet členů rodinné skupiny. "Skupina" definovaná teritorialitou tvoří to, co jsme nazvali hrou o N účastnících. Z toho vyplývá, že důležitým krokem k analýze interpersonální komunikace je vyjasnění teritoriality komunikujících, což určuje perimetru vztahové hry. Považujeme za nutné podtrhnout důležitost teritoriality (N) v každé komunikaci, zvlášť když vezmeme v úvahu, že se může měnit v čase, může se měnit podle obsahu (X) a může zůstávat nejasná nebo dvojznačná pro komunikující. Může se vskutku stát, že vysílající, zjevný příjemce a spolupříjemci (například osoby, z nichž se skládá rodinná skupina), budou každý komunikovat podle různé hodnoty teritoriality. V důsledku toho se každý člen může těm druhým jevit jako iracionální nebo "blázen". Teritorialita, která kvalifikuje a dává smysl komunikaci vysílajícího, může být ~~+~~ počet členů v nukleární rodině.

Navíc každá osoba participující na pokračující hře může vnímat teritorialitu vysílajícího odlišně. Nicméně máme hypotézu, že pro každou komunikaci existuje N-hodnota teritoriality, pro kterou zdánlivě iracionální zprávy vysílajícího dávají smysl.

Přijetím pojmu teritoriality (N) se interakční složitost zvětšuje. V tomto momentě bychom měli znovu uvážit, jak jsou definovány vztahy (X) mezi N-hráči.

Watzlawick a spoluautoři (3) aby popsali tento aspekt komunikace, Tomos 1910/S

formulovali tento pátý axiom: "Všechny komunikační výměny jsou buď symetrické, nebo komplementární, v závislosti na tom, zda jsou založeny na stejnosti, nebo rozdílu" (str. 70). V tomto smyslu z komplementárního vztahu plyne pojem dvou odlišných pozic: "Jeden partner zabírá to, co bývá různě popisováno jako superiorní, nadřazená, primární nebo 'one-up' pozice, a druhý korespondující inferiorní, podřízenou, sekundární či 'one-down' pozici. Naopak symetrický vztah je charakterizován minimalizací rozdílnosti" (str. 69).

Pojem teritoriality, jak jsme ho zde uvedli, se snaží jít za dynamické popisy, přičemž bere rovněž v úvahu pozici vysílajícího ve vztahu ke všem ostatním hráčům pokračující hry o N účastnících. Z toho pak vyplývá, že vztahové struktury rostou exponenciálně s růstem N-hod-

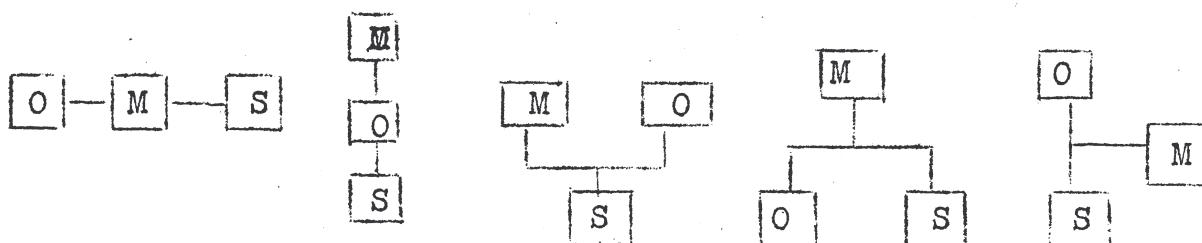
-1-

-2-

-3-

-4-

-5-

Obr.1

noty teritoriality. V případě N-3 mohou být pozice zaujímané interagujícími hráči popsány ve formě organizačních diagramů (viz obr.1). První diagram ukazuje vztahovou strukturu stejnosti v triádě. Druhý reflektuje nejvíce rozdílu. Diagramy číslo 3 a 4 znázorňují smíšené struktury na dvou úrovních a pátý ukazuje takzvanou "staff-line" strukturu, ve které jeden komponent triády je umístěn (s ohledem na ostatní dva) v pozici "konzultanta". Celkem obměňováním pozic na 3. až 5. organizačním diagramu bychom dostali 19 možných různých triadických vztahových struktur. Písmena O, M a S na organizačních diagramech (o.d.) jsou symboly pro otce, matku a syna v tříčlenné hře.

Představme si, že matka brzy ráno vstupuje do ložnice svého syna a říká: "Je sedm hodin". Samozřejmě tato slova by byla doprovázena různými nonverbálními výrazy. Podle toho, so jsme už řekli ohledně teritoriality, můžeme učinit závěr z tohoto poselství, že matka definuje nejen svou pozici ve vztahu k svému synovi, nýbrž také, simultánně, svou pozici ve vztahu k otci. Ale je také nutno uvážit vztah mezi otcem a synem. Těk je strukturována triadická vztahová forma. Všimněme si, že není nutná otcova fyzická přítomnost ve chváli komunikace, jestliže tu

je pokračující tříčlenná hra. Například: "Jak vychovávat syna."

Pět o.d. vyznačuje některá triadické vztahy definované matkou. Pro čtenářovo pohodlí jsme přidali ke každému schématu výraznou frázi, která reflektuje vztahovou strukturu v triádě.

Organizační diagram 1:

- "My tři se shodujeme v tom, že tohle je správný čas na vstávání."

Organizační diagram 2:

- "Nelibí se mi tvůj otec, kterej by tě nechal z bůhdarma v posteli až do deseti. Vstávej!"

Organizační diagram 3:

- "Tvůj otec a já jsme rozhodli, že tohle je vhodný čas, kdy máš vstávat."

Organizační diagram 4:

- "Jseš lenoch jako tvůj otec. Kdybych tě nepřinutila..."

Organizační diagram 5:

- "Protože se tvůj otec rozhodl vzít tě ven, myslím si, že je čas vstát."

Tyto příklady samozřejmě nepokrývají 19 triadických vztahových struktur potenciálně definovatelných matkou-mohou být reprodukovány obměňováním matčiny pozice ve schematických diagramech. Na o.d. číslo 3 například když umístíme otce na stejnou úroveň se synem, oba budou v nadřízené pozici vůči matce a věta pronesená matkou by mohla být přeložena asi takto: "Dělám tady to, co jste ty a tvůj otec rozhodli."

V tomto stádiu by mělo být jasné, že účinky triadicky založené komunikace (jako v právě uvedených příkladech) na předpokládaného příjemce se mohou hodně různit podle toho, jak příjemce vnímá organizaci triády.

V situaci znázorněné na o.d. 4: "Jseš lenoch jako tvůj otec. Kdybych tě nepřinutila..." syn nemůže vstát ne proto, že by nesouhlasil s touto hodinou nebo s matčiným právem zavolat na něj, ale spíš nemůže vstát proto, že nesouhlasí s matčinou definicí otce. Synovo chování lze pochopit, jedině tehdy, když pozorování jde za dyadicou úroveň,

Poněvadž vztahové aspekty komunikace, které jdou za předpokládanou dyádu vysílač-příjemce, jsou všeobecně sdělovány neverbálně, a tedy nejsou dobře vyjasněny, zamýšlený význam je často dvojznačný; z této dvojznačnosti mohou vyplynout konfliktní situace, které se dají těžko řešit. Syn může souhlasit, pokud jde o obsah (je správné vstávat v sedm) i pokud jde o definici, podle které matka dává sebe do vztahu k němu, ale může nesouhlasit s definicí nadřazenosti, kterou matka dává sama sobě

ve vztahu k otci, který byl umístěn na synovu úroveň. Je možné, že všechny tyto vztahové aspekty, které překračují dyádu matka-syn, utvoří oblast synova nesouhlasu s matkou, a to by mohlo ovlivnit jeho chování a provokovat mylné domněnky. Takže když vezmeme v úvahu triadickou povahu komunikace v tříčlenné hře, pak syn, bez ohledu na to, jestli se rozhodne zůstat v posteli nebo vstane, bude nevyhnutelně vtažen do pravděpodobného implicitního konfliktu mezi rodiči. Jeho odpovídající chování bez ohledu na úroveň jeho svědomitosti, je triadicky založeno a musí být považováno za "tah" v probíhající hře o N účastnících, kterým bude nevyhnutelně definovat sám sebe vzhledem k matce i otci. V této chvíli nepovažujeme za nutné brát v úvahu všechny možné triadické vztahové struktury a možné z nich plynoucí konflikty v tříčlenné hře. Snad jsme dostatečně ukázali, že změna dyadicke analýzy na triadickou zvyšuje exponenciálně počet vztahů, o kterých se musí uvažovat. Množství a kvalita možných konfliktů vzrůstá proporcionalně s interakční složitostí hry o N účastnících.

To zase potvrzuje potřebu jít za dyadicou analýzu a rozvíjet N -adicke modely komunikace, v nichž bychom se mohli pokusit vyrovnat s interakční spletitostí hry o N účastnících.

Parametr času

Jiným aspektem interpersonální komunikace, kterému se věnovalo nespravedlivě málo pozornosti, je parametr času(T). Chceme ukázat, že tento parametr(T) musí být zahrnut vedle X (obsahu), Y (vztahu) a N (teritoriality) v analýze komunikace.

Skutečně, za stejných podmínek, pokud jde o X , Y , a N , je možné kvalifikovat každou komunikaci odlišně, podle rozdílné hodnoty parametru času(T), v němž jsou proměněny X , Y a N zasazeny: může jít například o krátké, středně dlouhé nebo dlouhé časové rozpětí. Tak teď můžeme interpersonální komunikaci prezentovat takto:

$$C = (X, Y, N, T)$$

Podobně jako je tomu u teritoriality, i čas je parametr který obvykle zůstává nedefinován. Může se stát, že hráči ve hře o N účastnících komunikují podle různých časových hodnot (krátce, středně dlouho, dlouho). Tento nedostatek soustředěné pozornosti, kterou by si zasluhovala časová hodnota, může mít za následek, že komunikace se bude jevit jako iracionální, bude vytvářet dvojznačnosti a vzájemná obvinění. Skutečně je možné dokázat, že podmínky, za kterých můžeme označit komunikaci jako "racionální" při určité hodnotě času (například: "krátk-

kodobě"), jsou odlišné a dokonce opačné vzhledem k podmínkám, které definují tu samou komunikaci jako racionální při jiné hodnotě času (například: "dlouhodobě"). Z toho plyně, že i když může být dosaženo třeba souhlasu, pokud jde o X, Y a N, souhlas může být zmařen diksrepancí u hodnoty T. Krátký příklad:

"V jisté organizaci se určitý počet lidí rozhodl, že založí výzkumnou skupinu, všichni se shodli, že by tato skupina měla být řízena určitým konkrétním členem. Během závěrečné fáze se proti výzkumnému projektu neočekávaně postavil jeden z členů skupiny; důvod námitek zůstával nejasný, vypadalo to nesmyslně. Po čase se ukázalo, že nebyl proti obsahu projektu (X); ani nic nenamítal proti aspektům vztahů a hierarchie (Y), tj. proti vedoucímu; ani neměl nic proti členstvu skupiny (N); jen proti dvojznačnému parametru času (T). Ve skutečnosti i když byl připraven akceptovat X a N dlouhodobě, nebyl ochoten akceptovat vedoucího na neurčitou dobu."

Tak formule: $C = (X, Y, N, T)$

ukazuje, že pro každou komunikaci v určitém čase (t) platí, že si hráči musí ujasnit "prostorové" (N), časové (T), obsahové (X) a vztahové aspekty (Y), čímž se samozřejmě zaváží pokračovat ve hře. Tímto způsobem se stává možným analyzovat každou komunikaci jako "tah" ve hře o N účastnících.

Je užitečné kvantifikovat interpersonální komunikaci používáním výše uvedené formule, která nám umožňuje popsat každou komunikaci týmiž "jednotkami míry", které se obecně užívají při popisování jiných základních konceptů (pojmů) v organizacích - například konceptu role. Skutečně tak jako parametry X, Y, N a T mohou definovat komunikaci samu, tak se tytéž parametry osvědčily jako validní při definování "role". Role může být definována jako suma totální informace, která specifikuje takové aspekty jako (a) co dělat (X); (b) jak to dělat (Y); tzn. jak se účinně vztahovat k rolím ostatních hráčů; (c) počet hráčů, s nimiž musí člověk být v kontaktu (N); a (d) časové rozpětí (T); ve kterém se budou body a, b a c vyskytovat. Užije-li se výše uvedená formule, umožní to porovnat koncepty komunikace a role. Z toho se může vytvořit antidotum proti analytickému porcování takových komplexních procesů, jako je interpersonální komunikace. Podobně mohou být parametry výše uvedené formule použity jako nástroj analýzy komunikačních procesů v rozsáhlém organizačním systému.

Dualita

Z formule vyplývá, že každá komunikace je charakterizována pomocí čtyř parametrů (X, Y, N, T) a jejich kombinací. Všemi možnými kombinacemi těchto čtyř parametrů z celého universa komunikace. Zvláštní způsob, jímž jsou parametry X, Y, N a T v každé komunikaci zkombinovány, potenciálně reprezentuje kteroukoli volbu z universa komunikace. Z toho plyne, že každá komunikace odhaluje nejen to, co bylo zvoleno, ale také to, co zároveň bylo vyloučeno. Bez ohledu na úroveň uvědomělosti při provádění volby, žádná komunikace nemůže mít hodnotu "nula" vzhledem k pokračující hře, poněvadž "neříkat nebo nedělat nic" je komunikace plná významu, kdyby jen na základě toho, co bylo vyloučeno při provádění volby. Z těchto jednoduchých tvrzení plyne důležitá vlastnost komunikace: dualita. Vezmeme-li do úvahy simultánní fénomén zahrnutí/vyloučení, interakční spletitost každé komunikace vzroste.

Všeobecně přisuzování významu je obyčejně odvozováno z jednoduchého aspektu; co bylo komunikováno s určitým výběrem X, Y, N, T. Ovšem je také možno poukázat na opak, tzn. co bylo vyloučeno. Žádný problém nevzniká, když je výběr komunikace činěn z universa dvou možností: to, co bylo zvoleno, současně úplně sděluje to, co bylo zamítnuto, a naopak. Zmatek může vyvstat tehdy, když se provádí výběr z universa, které převyšuje počet dvě. Krátký příklad:

"Adolescentního chlapce jeho rodiče silně podněcují, aby sportoval. Chlapec dospívá a stane se šampiónem ve své kategorii. V tomto období se náhle setkává s nespokojeností rodičů. Nebylo by pro něj určitě snadné pochopit, že podpora, kterou rodiče věnovali provozování sportů, nebyla určena této aktivitě samotné, nýbrž že rodiče počítali s tím, co všechno sportovní aktivita vyloučí (tzn. špatnou partu, masturaci, fetování atd.)."

Dualita je vlastnost komunikace, která může dramaticky zvýšit interakční spletitost a rovněž může mít škodlivé účinky na proces učení interakčního chování.

Závěry

Interpersonální komunikace by měla být považována za krajně spletitý fénomén, ve kterém jsou simultánně přítomny různé "úrovně reality". Ty úrovně, o kterých jsme pojednali výše, by nikterak neměly být považovány za vyčerpávající reprezentaci mnoha dimenzi lidské komunikace, třebaže odrážejí první krok k vývoji N-adických modelů komunikace, které se pokouší vyrównat s interakční spletitostí her o N účast-

nících. Tak, jestliže akceptujeme tvrzení, že komunikace je nevyhnutelně tahem k zaujetí pozice ve vztahu k ostatním hráčům pokračující hry o N účastnících, pak by měla být každá komunikace posuzována jako složitá komplexní operace, jíž se všechny "úrovně reality", které charakterizují hru o N účastnících, integrují a docházejí syntézy. V každé komunikaci se tyto "úrovně reality" mohou setkat, a přeče zůstávají oddělené, nebo se mohou smísit a splývat, nacházejíce jakousi harmonii navzdory své rozporuplnosti. Nebo jinak, při své inkompatibilitě, mohou utvořit explozívní směs.

Odkazy

1. Haley, J., "The Family of the Schizophrenic: A Model System," J. Nerv. Ment. Dis. 129: 357-374, 1959.
2. Selvini-Palazzoli, M.; Anolli, L.; Di Blasio, P.; Giossi, L.; Pisano, I.; Ricci, C; Sacchi, M.; and Ugazio, U., Sul Fronte delle Organizzazioni, Milano, Feltrinelli, 1981.
3. Watzlawick, P; Beavin, J.; and Jackson, D.D., Pragmatics of Human Communication, New York, Norton, 1967.

Kontext O-O, Symposium 1984

Vědecké pracovní schůze sekce pro rodinnou terapii
Psychiatrické společnosti ČLS 1977-1984

1. - 14.2.1977
P.Boš/Dubí/: Úvod a organizační sdělení
K.Zeman /Praha/: Komunikace a jazyk: řeč psychoterapie a psychoterapie jazyka
J.Křivohlavý /Praha/: Neverbální komunikace
J.Langmeier /Praha/: Komunikace a rodina
2. - 19.4.1977
J.Janoušek /Praha/: Mezilidská komunikace
P.Boš /Dubí/: Jacksonova "otázka rodinné homeostázy" po 20 letech:
historicko-metodologická poznámka
J.Křivohlavý /Praha/: Teorie systémů a její aplikace na pojetí manželství a rodiny
3. - 8.6.1977
J.Špitz /Praha/: Tématická interakce ve skupinách rodičů
O.Matoušek /Praha/: Skupiny příbuzných a terapeutický systém
denního sanatoria
A.Širočková /Lojovice/: Práce s manželskými páry a rodinami na
PAO PK v Praze
4. - 11.10.1977
Z.Eis /Kosmonosy/: Telefon jako prostředek psychoterapeutické
intervenze
J.Mrkvička /Pardubice/: Manželství jako životní cesta-biodromální
přístup k manželskému soužití
P.Boš /Dubí/: Švédský výcvik v rodinné terapii 1977
5. - 1.2.1978
P.Boš /Dubí/: Činnost a zaměření komise pro rodinnou terapii
K.Chromý/Praha/: Současný význam značkovací teorie
I.Plaňava /Brno/: Rodinné mýty
M.Plzák /Praha/: Láska očima matrimoniopatologa
6. - 28.3.1978
O.Matoušek /Praha/: Prostředky a techniky v rodinné terapii
MPP: Příspěvky k rodinné terapii
7. - 30.5.1978
Z.Dytrych-V.Schüller-J.Prokopec: Problémová rodina a duševní
zdraví
I.Šípová: Sociosexuální vztahy podle Learyho
P.Boš /Dubí/: Freudův postřeh a bezmochost-historická poznámka
8. - 31.10.1978
Panel: Životní cyklus rodiny/koordinátor I.Plaňava/: Boš, Hoskovcová, Kučera, Plzák, Špitz, Vojtěchovský,
9. - 7.2.1979
P.Boš /Dubí/: -Z.Kučera/Praha/: Koncepční východiska a program
sekce pro rodinnou terapii
O.Matoušek /Praha/: Rodinná diagnóza
I.Plaňava /Brno/: Rodinné mýty II
10. - 24.4.1979
J.Křivohlavý/Praha/: Přehled metod sociálně-psychologického studia vzájemných vztahů v manželství a rodině

- 10.- 24.4.1979
I. Sedláček/Praha/: Metodika porovnávání obrazů v manželské diagnostice
Z. Eis /Praha/: Některé poznatky z manželské komunikace
J. Duhovský /Praha/: Diagnostika rodinného systému v pediatrii
Z. Kučera /Praha/: Interakční rodinná analýza
V. Borecký/Praha/: Rodina v mimetické hře
Z. Eisler/Praha/: Společenské hry jako prostředek interakční diagnostiky
V. Capponi/Brno/: Praktické zkušenosti s metodami diagnostiky manželských a rodinných vztahů
- 15.5.1979 - V. Satirová: Making Contact
16.5.1979 - V. Satirová: Family Therapy
17.5.1979 - V. Satirová: Helping Families to Change
18.-20.5.1979: V. Satirová - Dobronice Workshop
- 11.- 26.6.1979
E. Bošová /Teplice/-P. Boš/Dubí/: Německý seminář o rodinné terapii
1979
P. Boš /Dubí/: Virginia Satirová v Československu
- 12.- 30.10.1979
O. Holubová /Kladno/: Několik dat o rodinách rodinných terapeutů
P. Boš /Dubí/: Úskalí rodinné terapie
J. Křivohlavý-M. Plzák/Praha/: Maželství, rodina a hodnoty
- 5.2.1980
Z. Kučera /Praha/-P. Boš /Dubí/: Úvod do teorie rodinné terapie
P. Boš/Dubí/-Z. Kučera /Praha/: Psychosomatika a rodinný systém
F. Faltus /Praha/: Některé zvláštnosti rodinné struktury nemocných s mentální anorexií
- 13.- 6.2.1980
P. Boš /Dubí/: Od interpersonálních psychotherapií k rodinné terapii v Československu. Panel: Boš, Dytrych, Junová, Mrázek, Rubeš, Srnec, Nesvadba.
- 14.- 29.4.1980
I. Plaňava/Brno/: Fungující rodina a manželství. Panel: Kratochvíl, Křivohlavý, Možný, Mrázková, Plaňava, Plzák, Šípová, Špitza
- 15.- 24.6.1980
J. Ženatý /Praha/: Watzlawickova terapeutická epistemologie
K. Balcar/Praha/: Tvarová terapie rodiny
J. Špitza /Praha/: Transakční analýza a rodina
J. Křivohlavý /Praha/: Několik systémových pojetí manželství a rodiny
- 16.- 28.10.1980
P. Boš /Dubí/: První dojmy z konference IHLRN ve Francii
J. Špitza /Praha/: Smrt a rodinný systém
M. Vyháňálek /Praha/: Psychologická péče o letálně nemocné dítě a jeho rodinu
J. Šiklová /Praha/: Práce s umírajícími z hlediska další perspektivy rodiny
M. Vojtěchovský /H. Beřkovice/: Smrt a stáří-problematika vdovství

- 17a - 4.2.1981
P.Boš /Dubí/: Neuropsychologický podklad komunikačních terapií
K.Balcar /Praha/: Strategická rodinná terapie Miltona Ericksona
z neuropsychologického hlediska
M.Vančura /Lobeč/: Postřehy z 1.ericksonovského kongresu v Arizo-
ně 1980
- 17b - 24.2.1981
S.Drvota /Praha/: Rodina z vývojově srovnávacího hlediska
M.Černý /Praha/: Rodina jako geneticky programovaný systém
J.Máčová /Praha/: Současné sociologické modely rodiny
18. - 31.3.1981
B.Blažek /Praha/: Sociálně ekologické modely rodiny
O.Matoušek /Praha/: Poznámky k psychopatologii bytu
K.Kalina-M.Vančura-P.Kropáček /Praha/: Otázka patologie rodinné-
ho bydlení
P. Boš/Dubí/: Ekologie a rodinná terapie
19. - 27.10.1981
Z.Matějček /Praha/: Biopsychologické základy pozitivních rodičov-
ských vztahů
M.Damborská /Luhačovice/: Jak vychovat kompetentní dítě
V.Mendl-J.Tomáš-V.Kysela-M.Choděrová /Most/: Zkušenosti se systé-
mem "rooming-in"
- 13.-16-12.1981
I.Symposium o rodinné terapii: Východiska-vývoj-zkušenosti/Teplice/
20. - 30.3.1982
Neverbální a nesdílitelné v rodinné terapii/koordinátor: Z.Kučera/
Z.Kučera/Praha/: Neverbální komunikace v rodinném kontextu
K.Kalina/Praha/: Neverbální sémiotika v rodinném prostoru
M.Vančura /Praha/: Práce s "osobním prostorem" v rodinné terapii
P.Adamovský /Ústí n.L./: Co se do dekursu nevešlo
21. - 25.5.1982 /koordinátor I.Plaňava/
Problémové dítě v systému rodina-škola-vrstevníci:některé strate-
gie a taktiky odborné intervence
J.Mrkvička/Pardubice/: Problémové dítě a terapeutický svazek
J.Šimonek-P.Špičák/Krnov/: Zkušenosti s využitím Lüscherova testu
při volbě strategie odborné intervence
do systému dítě-rodič-učitel.
Z.Přikrylová/Brno/: Když rodiče zlobí své dítě...
P.Grinninger/Č.Budějovice/: Volba profese jako výsledek některé
možnosti, formy i meze poradenských intervencí
Z.Matějček /Praha/: Poradenské taktiky a strategie-shrnutí a utří-
dění
- 22a - 2.6.1982
J.Špitz/Praha/: Rodinná terapie v socialistických zemích
Z.Matějček/Praha/: Funkce rodiny a rodinná a nerodinná péče
A.Gjurič /Praha/: Rozvodové postoje a rozvodové mýty
P.Grinninger /Č.Budějovice/: Zkušenosti s rodinným přístupem a
některými technikami práce při pora-
denské diagnostice a vedení
- 22b - 28.9.1982
P.Boš /Dubí/: Italské praktikum v rodinné terapii a evropská kon-
ference MRI v Nice
S.Drdková /Praha/: Rodinné parametry statistiky suicidality
J.Špitz/Praha/: Suicidium a rodina-systémová interakce

- 22b - 2.11.1982 /Psychoterapeutická sekce/:
P.Boš /Dubí/: Rodinná terapie dnes
J.Špitz-P.Boš-Z.Kučera: Rodinná terapie a psychoterapie
K.Kalina-M.Vančura /Praha/: Psychoterapeut a rodina
23. - 30.11.1982
Krize a rodina /koordinátor K.Balcar/
P.Boš /dubí/: Rodinná terapie ve světě 1982
P.Ričan -K.Balcar/Praha/: Vývojové krize rodin
H.Nutzová /Praha/: Manželská krize jako boj o vymezení vztahu
24. - 22.2.1983
I.Sedláček /Praha/: Manželská a rodinná terapie v referátech z konference v Mariánských Lázních 1982
T.Novák-V.Capponi/Brno/: Práce s lidmi bez partnerských vztahů
M.Júza: Problematika zrání osobnosti a utváření její kapacity potřebné pro udržení partnerských a rodičovských vztahů
I.Wölfelová/Ústí n.L./: Manželská problematika u osob somaticky postižených
F.Brabenec/Praha/: Děti ohrožené rozvodem
J.Kovařík /Praha/: Co nám připoměla náhradní rodičovská péče
L.Smékal /Brno/: Využití metody strukturované separace
25. - 26.4.1983
Nové modely v rodinné terapii. Koord.P.Boš.
P.Boš /Dubí/: Nové cesty rodinné terapie
V.Břicháček/Praha/: Může terapie disipačních struktur přispět k RT?
B.Blažek /Praha/: Dvě termodynamiky jako paradigmata
J.Křivohlavý/Praha/: Sociálně psychologické pojetí kooperace dvojice a vzájemné vztahy v manželství
- 26a - 1.6.1983
P.Boš /Dubí/: Triadické myšlení
I.Plaňava/Brno/: Etapy vývoje rodiny-koncept a aplikace
K.Chromý/Praha/: Rozpoznání duševní poruchy/značkování/v rodině
M.Vyháňálek/Praha/: Zdravá rodina-pokus o vymezení
- 26b - 27.9.1983
Žena v současné rodině. Koord. V.Wynnyczuk/Praha/.
27. - 8.11.1983
J.Špitz/Praha/: Moc a vliv v rodině
I.Sedláček/Praha/: Zdroje moci v rodině
K.Kalina /Praha/: Moc a nemoc v rodině
J.Křivohlavý /Praha/: Hodnotová stránka sociální komunikace v rodině
28. - 28.2.1984
J.Skála /Praha/: Účast rodiny při léčení závislosti na alkohol
Z.Kučera /Praha/: Pohled na alkoholismus a jiné toxikomanie v konceptech rodinného hnutí
P.Boš /Dubí/: Homeostatické cykly a fáze addiktogenního systému
J.Králík, N.Tomášová/Uh.Hradiště/: Manželský partner osoby závislé na alkoholu jako předmět zájmu manželské terapie
29. - 6.6.1984
Z.Kučera /Praha/: Činnost sekce pro rodinnou terapii v období 1983-84
O.Matoušek/Praha/: Pojmosloví současných teorií rodiny
B.Blažek/Praha/: Význam kognitivních stylů pro rodinnou terapii
P.Adamovský/Ústí n.L./: K problematice rodinných tajemství v terapii

30. - J. Špitl/Praha/: 30+50= dvojí výročí sekce pro rodinnou terapii
I. Sedláček/Praha/: Manželské poradny a rodinná terapie
I. Možný /Brno/: Alternativy rodinného soužití
I. Plaňava/Boskovice/: Ke konceptu tzv. normální rodiny a vydařeného manželství
P. Adamovský/Ústí n.L./: Rodinná terapie a osobnost

Přehled ediční činnosti sekce pro rodinnou terapii 1976-1984
Studijní texty /v závorce překladatel/

- 1/76 Satirová: Společná terapie celé rodiny - kap.I. /Boš-Bošová/
2/76 Weakland-Fisch-Watzlawick-Bodin: Krátká terapie-zaměřené řešení problémů /Boš/
3/76 Satirová: Společná terapie celé rodiny-kap.II /Boš-Bošová/
4/76 Sluzki-Beavin-Tarnopolsky-Verón: Diskvalifikující transakce /Boš-Haupt/
5/76 Satirová: Společná terapie celé rodiny-kap.III /Boš-Bošová/
6/76 Haley: Strategie psychotherapie - manželská terapie/Bošová/
7/77 Satirová: Společná terapie celé rodiny - kap.IV. /Boš-Bošová/
8/77 Montalvo-Haley: Na obranu dětské terapie /Boš/
9/77 Boš: Test sociálního pole - anotace
10/77 Boš-Bošová: Test rodinného stromu - anotace
11/77 Haley: Strategická terapie /Boš/
12/77 Masters-Johansonová: Základní principy nové sexuální terapie /Ebenová/
13/78 Ackerman: Dva koncepční přístupy k rodině /Boš/
14/78 Olson: Systémy terapeutické intervence-Systémová analýzy přístupů k terapeutické jednotce /Boš/
15/78 Ferreira: Rodinné mýty - skrytá pravidla vztahů /Bošová/
16/78 Šípová: Psychoterapeutická vedení manželských dvojic
17/80 Haley: Začínající a zkušení rodinní terapeuti /Adamovský/
18/81 Sluzki: 18 rad manželským terapeutům /Boš/
19/81 Scheflen: Zuzana se usmála-o vysvětlování v rodinné terapii/ Adamovský/
20/81 Aponte: Rodinné interview ve škole:ekostrukturální přístup/ Filipová/
21/81 Haley: Jak být manželským poradcem,i když neumíte prakticky nic /Adamovský/
22/82 Kendon: Jak lidé interagují /Adamovský/
23/82 Beels-Ferber: Co dělají rodinní terapeuti /Adamovský/
a24/81 Haley: Cyklus rodinného života /Adamovský/
b24/83 Haley: 14 způsobů jak selhat jako učitel rodinné terapie /Adamovský/
25/83 Haley: Proč by se psychiatrická pracoviště mělo vyhýbat rodinné terapii /Adamovský/
26/83 Haley: Kvíz pro mladé terapeuty /Adamovský/
27/83 Haley: Jak kritizovat své kolegy terapeuty /Adamovský/

- 28/83 Coyne-Segal: Krátký strategický interakční přístup k psychoterapii /Adamovský/
29/84 Karple: Rodinná tajemství /Adamovský/
30/84 Selvini-Palazzoli, Prata: Léčky v rodinné terapii /Adamovský/

V jiných edicích

- Boš: Úvod do strategické terapie rodinného systému I-II-překl.Adamovský/ - MPP Mělník 1982
Bošová: Předmanželské psychohry - KMPP Brno 1982
Balcar: Tvarová rodinná terapie I-II /II.symposium, Teplice 1984/
Lewis-Streitfeld: Hry pro rodiny šťastnější /překl.Dan/-II.symposium, Teplice 1984
Špitz,J.: Rodinná terapie v socialistických zemích/Kontext 0,0,1984/
Mjagerová,V.K.: Rodinná psychoterapie/Kontext 0,0,1984/.překl.Capponi
Ricci,C.-Selvini-Palazzoli,M.: Interakční spletitost a komunikace /Kontext 0,0,1984,překl.Adamovský/